

ARŪNAS POVILIŪNAS

Intelektualai kai kuriose socialinėse teorijose

Šiuolaikinę literatūrą apie intelektualus ar inteligentus (intelektualų ar inteligentų literatūrą apie save) pačiu bendriausiu požiūriu galima suskirstyti į dvi grupes.

Pirmą grupę sudarytų dažniausiai eseistinio pobūdžio tekstai, kuriuose inteligentai arba intelektualai aptaria savo paskirtį, funkcijas, vietą visuomenėje. Šių tekstų autoriai dažniausiai būna ne tik geri savo profesijos specialistai ar iškilūs menininkai, bet ir visuomenės kultūrinio gyvenimo šulai. Šiuose tekstuose intelektualų vaidmuo siejamas jei ne su globalinėmis, tai bent su nacionalinėmis problemomis. Pastaruoju metu, ypač postsovietiniame regione, ėmė dominuoti problemos, susijusios su visuomenės transformacija ir inteligentų lemtimi bei vaidmeniu šiuose procesuose. Beje, kaip tik šiais klausimais Lietuvoje neseniai kilo diskusija ir nors ji buvo palyginti trumpa, spėjo išryškėti dviejų priešingų stovyklų kontūrai, vienos iš kurių atstovai labiau linkę vadintis intelektualais, kitos – inteligentais (žr. R. Gavelio, S. Gedos, V. Kubiliaus ir kt. straipsnius periodinėje spaudoje). Šiuos svarstymus tarytum apibendrina D. Kuolio ir L. Donskio straipsniai,¹ kuriuos trumpai aptarsime.

Šios studijos labai skirtingos. D. Kuolys, kaip jis pats sako, kruopščiai piešia pokomunistinės inteligentijos “portretą tradicijų interjere”. Straipsnio autorius įsitikinęs, kad šiuolaikiniam sovietmečio sugadintam inteligentui ar intelektualui (šias sąvokas D. Kuolys vartoja kaip sinonimus) pavyzdžiu turėtų būti tokių tautos ugdytojų kaip Kudirkos, Šalkauskio savivoka, jų įsipareigojimai tautai, visuomenei, valstybei bei universalioms doros normoms. Straipsnis įdomus, informatyvus, tačiau klausimas, kur yra pats šio portreto autorius, taip ir lieka neatsakytas. Matyt, nieks nesiginčys, kad toks portretas, kokį tapo D. Kuolys, visuo-

¹ *Kuolys D.* Inteligentija pokomunistinėje Lietuvoje // *Naujasis Židinys*. 1993. Nr. 11; *Donskis L.* Dvi lietuvių kultūros: intelektualų ir inteligentų kolizijos ir ateities dialogo galimybės // *Kultūros barai*. 1995. Nr. 1.

met yra bent šiek tiek ir autoportretas. Bet apie inteligentų ar intelektualų tyrinėtojo – tikriausiai, tai irgi bus inteligentas ar intelektualas – santykį su savo tyrinėjimo dalyku šiek tiek vėliau.

Savo santykio su savo tyrinėjimo objektu neapibrėžia ir L. Donskis. Kita vertus, akivaizdu, kad N. Berdiajevo idėja apie intelektualų ir inteligentų esminį skirtumą, kurią bando plėtoti straipsnio autorius, šiandien jau yra nebepakankamas pagrindas inteligentų ar intelektualų analizei. O abejonės dėl vaisingo intelektualų ir inteligentų, anot L. Donskio, “subkultūrų”, dialogo galimybių trečią dešimtmetį pažyminčiame *Kultūros barų* numeryje atrodo ne tik keistokai, bet ir nepagrįstai.

Taigi šiose ne tik Lietuvoje vykstančiose diskusijose buvo arba liečiami inteligento ar intelektualo pareigos, atsakomybės paskirties klausimai, arba tokia iškili stovėseną buvo apskritai ginčijama, iškeliant į pirmą vietą tiesiog profesionalumą. Tiesa, šiame ginče kiek stebino inteligentų kritikai arba intelektualų, t. y. profesionalų, gynėjai. Ne tiek gindami savo poziciją, kiek puldami savo priešininkus, jie nekritiškai naudojosi tuo pačiu žanru kaip ir jų oponentai. Peršasi išvada, kad inteligentų ar intelektualų sluoksnis yra organiška, aišku, ne tik Lietuvos visuomenės dalis – net ir šitą sluoksnį “griaunanti” kritika tik praturtina diskursą, kurio tema – tie patys vienaip ar kitaip mąstantys inteligentai.

Visos šios egzistencinės ar istoriosofinės problemos ir diskusijos nėra šio straipsnio tema. Straipsnio tikslas – apžvelgti bent dalį gausios teorinės literatūros apie inteligentus ir suformuluoti pačias pagrindines inteligentų interpretacijos ir savirefleksijos tendencijas. Tiesa, čia reiktų pažymėti, kad skirtumas tarp eseistinių tekstų ir tų tekstų, kurie tradiciškai priskiriami socialinės teorijos sričiai, nėra toks didelis, kaip gali atrodyti iš pirmo žvilgsnio. Abiem atvejais galų gale susiduriame su tuo pačiu dalyku, kai pasitelkus savirefleksiją, bandoma vienaip ar kitaip apibrėžti save. Antai, Zygmuntas Baumanas savo knygą *Įstatymų leidėjai ir interpretatoriai*, skirtą intelektualų vaidmenio modernio ir postmoderno epochose analizei, pradeda tokiais žodžiais: “Intelektualų apibrėžimų yra daug ir įvairių. Tačiau juos vienija vienas dalykas, skiriantis juos nuo visų kitų apibrėžimų: visi jie yra savęs apibrėžimai (*self-definitions*).”²

² Bauman Z. *Legislators and Interpretators: on Modernity, Post-Modernity and Intellectuals*. Oxford: Polity Press, 1987. P. 8.

Vis dėlto toje įvairių savęs apibrėžimų gausybėje vieną grupę sudaro apibrėžimai, kuriais intelektualai ir jų veikla apibūdinami pagal jų vietą socialinėje struktūroje. Kadangi tokie apibrėžimai – tarytum bandymas objektyvuoti save, šias pastangas laikysime teorinėmis. Tai ir yra ta sritis, socialinės teorijos sritis, kuri bus gvildinama šiame straipsnyje.

Tačiau ir šita sritis yra per plati vienam straipsniui. Be to, dėstymo būdas, “kas ką sakė apie intelligentus?”, yra neproblemiškas ir tiesiog neįdomus. Ieškant pasakojimo intrigos ir gijos, kilo mintis šiek tiek personifikuoti pasakojimą. Jokiu būdu tai ne pretenzija į intelektualinės autobiografijos epizodus. Tiesiog bent pagal patį plačiausią, kiek teko aptikti, kanadiečių sociologo R. Brymo apibrėžimą šio straipsnio autorius taip pat priklauso tai grupei, kurios teorinę savirefleksiją ir bando čia nagrinėti. R. Brymas savo sociologinėje studijoje *Intelektualai ir politika* taip apibrėžė savo tyrinėjimo objektą: “intelektualai yra tie, kurie pagal savo profesiją, dalyvauja idėjų gamyboje (mokslininkai, menininkai, žurnalistai..., ir šių specialybių aukštųjų mokyklų studentai).”³

Kitas dalykas, krentantis į akis studijuojant teorinius intelektualų tyrimėjimus, yra tas, kad, rašant apie intelektualus, nuolat pabrėžiamas jau minėtas savirefleksijos matmuo (žr. ne tik Z. Baumaną, bet ir G. Konradą, I. Szelényj, P. Bourdieu ir kt.).⁴ Tad kodėl nepabandžius atskleisti įžvalgų, vienur ar kitur kreipiančių teorinius tyrimėjimus, šaltinius? Šis straipsnis ir yra bandymas apčiuopti tas teorines įtakas, kurios formavo šio konkretaus tyrinėjimo objekto – intelektualų – sampratą.

Tyrimas, kuriuo remiasi straipsnis, nebaigtas, todėl gali atrodyti keista, kodėl neinama toliau, o tarytum gręžiamasi atgal ir bandoma suprasti, kodėl būtent taip buvo einama. Tačiau nepaisant to, kad P. Bourdieu ironiškais žodžiais sakant, *homo academicus* mėgsta gatavus dalykus, pirmoji teorinio tyrinėjimo fazė, kai ryškėja tyrinėjimo objekto kontūrai, taip pat gali būti refleksijos objektu. Taip yra ir šiuo atveju, kai ieškant empirinės tikrovės teorinės artikuliacijos formų žvalgomasi po

³ *Brym J. R. Intellectuals and Politics. London: George Allen & Unwin (Publishers) LTD, 1980. P. 12.*

⁴ *Konrad G., Szelényj J. The Intellectuals on the Road to Class Power. Brighton, Sussex: Harvester Press, 1979. P. 3; Bourdieu P., Wacquant L. An Invitation to Reflexive Sociology. Cambridge: Polity Press. 1992. P. 62-63.*

nelabai senas socialines teorijas. Tai tarytum bandymas reflektuoti (*reflectere* – atspindėti) individualų teorinį kelią (ar gali būti kitoks?).

Pati pirminė šio inteligentų ir intelektualų tyrinėjimo idėja buvo glaudžiai susijusi su minėtu ginču apie visuomenės transformaciją ir inteligentų vaidmenį šiuose procesuose. Netruko rasti, kaip dabar atrodo, gana naivus ir spekuliatyvus aiškinimas, kurio esmę galima perteikti tokiu pretenzingu posakiu: “Intelektualai versus inteligentija: kelyje į atvirą visuomenę”. Šį posakį šifruoti reiktų maždaug taip: sovietiniais laikais gana gerai gyvenusi inteligentija (tiesa, ne visa), atsiradus galimybei,⁵ aktyviai įsitraukė į kovą dėl nepriklausomybės, tačiau iškovojus laisvę griuvo inteligentijai palyginti ramų gyvenimą užtikrinusi tvarka ir inteligentams iškilo naujų uždavinių. Tie, kuriems pavyks sėkmingai išspręsti tuos uždavinius, kaip tada atrodė, ir bus intelektualai, t. y. tikrieji profesionalai (N. Berdiajevas). Net ir be ironijos šie samprotavimai atrodytų naivūs, bet būtent jie vertė ieškoti jų teorinio konteksto. Po gana nuodugnių studijų paaiškėjo, kad tokie samprotavimai referencijų šiuolaikinėse socialinėse teorijose neturi (išskyrus nebent jau minėtą L. Donskio straipsnį).

Visų pirma teko susidurti su prieštaravimu, iš dalies primenančiu N. Berdiajevo požiūrį. Šis prieštaravimas išryškėja iš dviejų teorinių nuostatų, skirtingai interpretuojančių inteligentijos paskirtį šiuolaikinėje visuomenėje. Abi šios nuostatos turi šalininkų. Pradėti vertėtų nuo lenkų kilmės amerikiečių sociologo A. Gella. Jis kartu su savo bendraminčiais VIII pasauliniame sociologų kongrese, kuris įvyko Toronte 1974 m., organizavo apskritą stalą “Inteligentijos sociologijos link”. Apskrito stalo diskusijų pagrindu išėjo knyga *Inteligentija ir intelektualai: teorija, metodas ir tyrinėjimai*.⁶

Savo programiniame straipsnyje A. Gella išskiria septynias pagrindines inteligentijos grupes, kurias sudaro:

⁵ Kanadiečių sociologas R. Brymas tikina, kad sovietinio bloko šalyse inteligentai tapdavo aktyvesni “atšilimo” laikotarpiais, pvz., po Stalino mirties. (Žr. *Brym R. I. Intellectuals and Politics*. London: George Allen & Unwin (Publishers) LTD, 1980. P. 16.

⁶ *The Intelligentsia and the Intellectuals: Theory, Method and Case Study* / ed. Gella A. London, Beverly Hills: SAGE Publications, 1976.

1. Klasikinė Rusijos ir Lenkijos inteligentija, kuri susiformavo XIX amžiuje ir Rusijoje išliko iki bolševikų revoliucijos, o Lenkijoje – iki komunistinio perversmo.

2. Socialinės grupės tarpukario Vengrijoje ir Čekoslovakijoje, kurios pačios save laikė inteligentija.

3. Ta dalis Vakarų vidurinės klasės, kuri buvo geriau išsilavinusi ir humanistiškai orientuota. Kai kurie sociologai šią visuomenės dalį kartu su intelektualais vadino inteligentija.

4. Amorfiška socialinė grupė socialistinėse šalyse, kuri pavadinta “darbo inteligentija”.

5. Naujose Afrikos ir Azijos valstybėse atsiradęs išsilavinęs sluoksnis, kuris varžosi dėl dominavimo su vietine buržuazija.

6. Šeštuojų ir septintuoju dešimtmečiais klestinčiose šalyse atsirandantys disidentai ir revoliucinė inteligentija.

7. Mažos disidentų grupės sovietiniuose kraštuose. A. Gella nuomone, šių grupių vaidmuo ir vieta socialinėje struktūroje labai primena klasikinės XIX amžiaus inteligentijos situaciją.

Šias grupes A. Gella jungia į du tipus. Pirmąjį sudaro 1, 5, 6 grupės. Tai yra iš visos visuomenės išsiskiriantis stratas,⁷ kuris yra “moraliai atsakingas už visą naciją”. Antrąjį tipą sudaro likusios grupės, kurios, kaip mano A. Gella, inteligentija pasivadino be jokio pagrindo ir netgi neteisėtai.⁸

⁷Beje, inteligentijos vieta visuomenėje yra atskira problema, kuri bus nagrinėjama kitaime straipsnyje. Čia tik paminėsime kai kurias santykio tarp inteligentijos ir visuomenės interpretacijas:

a) funkcionalistai mano, kad nepriklausantys intelektualai vis labiau įtraukiami į valstybės valdomą institucinę superstruktūrą ir papildo vidurinės klasės gretas;

b) kai kurie neomarksistai laikosi priešingos nuomonės – įtraukti į institucinę superstruktūrą inteligentai ne papildo vidurinę klasę, bet tampa samdomaisiais darbininkais;

c) visai kitaip manė Karlas Mannheimas, tvirtinantis, kad šiuolaikiniame pasaulyje intelektualai nepriklauso jokiai klasei ir yra “*relativ freischwebende Intelligenz*”;

d) elito teorijos šalininkai mano, kad inteligentija yra visos visuomenės elitas, ypač išsivysčiusiose šalyse. (Žr. *Brym R. J. Intellectuals and Politics*. London: George Allen & Unwin (Publishers)) LTD, 1980. P. 12-13.

⁸Žr.: *Gella A. An Introduction to the Sociology of Intelligentsia // The Intelligentsia and the Intellectuals: Theory, Method and Case Study*. P. 22-23.

Labai charakteringi A. Gella bendraminčių straipsnių pavadinimai. Antai keli iš jų: “Inteligentijos atstovai – kosmopolitinės kultūros puoselėtojai ir skeidėjai” (čia kalbama apie “pasaulinės inteligentijos” paskirtį), “Filmų kūrėjai kaip revoliucinės inteligentijos dalis”, vienas iš knygos skyrių vadinasi “Revoliucinės šiuolaikinės inteligentijos nuotaikos”. Matyt, geriausiai A. Gella ir jo bendraminčių pažiūras galėtų apibendrinti paties A. Gella žodžiai. Jis rašė, kad inteligentų paskirtis turėtų būti “*kova dėl fundamentalių socialinių-politinių pokyčių, jie taip pat turėtų padėti išlaisvinti žemesnes savo nacijos klases iš socialinės-politinės priespaudos bei išvaduoti jas iš kultūrinio skurdo*”⁹.

Tuo metu, kai A. Gella dėstė savo mintis, formavosi kita, savo pagrindinėmis idėjomis visiškai prieštaraujanti jo interpretacijai intelektualų ar inteligentų samprata. Ši samprata atsirado nepriklausomai dvejose skirtingose vietose: Vašingtono universitete ir metais anksčiau nedidelėje Csobánka gyvenvietėje netoli Budapešto. 1974 metais savo paskaitose Vašingtono universitete amerikiečių sociologas Alvinas W. Gouldneris suformulavo mintį, kad formuojasi Nauja Klasė (*New Class*), kurios šerdį sudaro intelektualai ir techninė inteligentija. Netrukus ši klasė turėtų tapti valdančiąja klase, nes ji disponuoja svarbiausiu dabarties dalyku – informacija.¹⁰

Beveik tuo pačiu metu du vengrų disidentai, dirbę sociologijos srityje, George Konrádas ir Ivan Szelényj (beje, šiuo metu abu yra pasaulinio garso sociologai), Vengrijos kaime, vengdami saugumo persekiojimų, parašė, anot jų pačių, “samizdat” knygą, kurią pavadino *Intelektualai kelyje į klasinę valdžią*. Po įvairių nuotykių šios knygos rankraštis pateko į Vakarų. Ten buvo išverstas į anglų kalbą, išleistas ir susilaukė pasaulinio pripažinimo.¹¹

Knygos autoriai G. Konrádas ir I. Szelényj skiria tris socializmo raidos epochas. Stalinistiniame etape, kuri, knygos autorių nuomone, geriausiai išnagrinėjęs Milovanas Djilas, valdžios monopolija atsidūrė biu-

⁹Ten pat. P. 24.

¹⁰Žr. Gouldner A. W. *The Future of Intellectuals and the Rise of the New Class*. New York, Toronto: Oxford University Press, 1979.

¹¹Žr. Konrád G., Szelényj I. *The Intellectuals on the Road to Class power*.

rokratinio elito rankose. Hierarchiškai organizuotas elitas labai primena feodalų valdžią. Sovietų Sąjungoje ši epocha prasidėjo netrukus po Spalio revoliucijos, kitur, Vidurio Europoje ir Kinijoje, apie 1948–49 metus. Daugelyje šalių, išskyrus Kiniją, pasibaigė šeštojo dešimtmečio viduryje arba pabaigoje.

Kaip teigia knygos autoriai, antroji socializmo epocha prasidėjo po charizmatinių lyderių mirties, kuri lėmė valdžios legitimizacijos krizę. Biurokratinis elitas ėmė ieškoti naujų savo valdžios legitimizacijos galimybių. Buvo pradėtas rutulioti mokslinis komunizmas, kartu dedama daug pastangų siekiant išaukštinti socializmą, kaip galimą racionaliai aprašyti, taigi objektyvią visuomenės tvarką. Tai pagrindinis socializmo pranašumas prieš kapitalizmą, kurį periodiškai ištinka krizės ir kuris mokslinio komunizmo požiūriu dėl savo neracionalios prigimties neb turi perspektyvos. G. Konrądas ir I. Szelényj savo knygoje daugiausiai dėmesio skiria šios socializmo epochos analizei. Būtent šioje epochoje biurokratinis elitas po truputį ėmė dalytis valdžia su inteligentija, visų pirma technine. Knygos autoriai teigia, kad būtent tada prasidėjo biurokratinio elito ir jo valdymo dezintegracija ir ėmė pamažu rasti nauja dominuojanti klasė, kurios šerdimi buvo inteligentija.

Knygos autorių nuomone, šitos naujos klasės formavimasis turėtų apimti ištisą istorinę epochą, kuri vainikuotų trečią – jau brandaus socializmo epochą. Šioje epochoje jau viešpatautų intelektualai, kurie turėtų garantuoti racionalų socialistinės sistemos funkcionimą.

Kaip matome, knygos autoriai, kaip ir nemažai ano meto disidentų, buvo socialistai. Kairuoliškų pažiūrų yra ir kiti jau nagrinėti autoriai, A. Gella ir A. W. Gouldneris. Tačiau bent kol kas samprotavimų gijai tęsti svarbesni yra kiti dalykai.

Visas šias teorijas sieja žinojimo ir valdžios dalykai – valdyti arba daryti tiesioginę įtaką valdžiai privalo tie, kurie žino, t. y. intelektualai. Tai primena ir Platono filosofus valdovus, ir racionalios visuomenės sąrangos ieškojusius *les philosophes*. Tiesa, prancūzų, kitaip nei Platono dialogo *Valstybė* nerojai, filosofai valdovai jokios politinės valdžios neturėjo.

Šioje vietoje vertėtų kiek išsamiau panagrinėti jau minėtos Z. Bauman knygos *Įstatymų leidėjai ir interpretatoriai* idėjas. Z. Baumanas sąvokos “intelektualai” reikšmę sieja su Šviečiamosios epochos kolektyvi-

ne atmintimi. Švietimo eroje “buvo įtvirtintas valdžios/žinių sindromas, pats ryškiausias modernio epochos požymis”.¹² Toliau Z. Baumanas aiškina, kad šis sindromas buvo dviejų savarankiškų dalykų, kurie susiformavo modernio epochos pradžioje, bendras rezultatas. Pirmas iš jų – tai naujo tipo valstybinės valdžios atsiradimas. Naujoji valdžia turėjo ir jėgų, ir noro valdyti socialinę sistemą pagal išankstinių tvarkos modelį. Kitas – tai santykiškai autonomiškas, savarankiškas diskursas, kuris galėjo generuoti tokius tvarkos modelius, kurių reikėjo šiai naujai valdžiai, bei tų modelių įgyvendinimo praktikas.¹³ Tai ir buvusi intelektualų veiklos sritis.

Z. Baumanas teigia, kad šių dviejų dalykų – galinčios ir norinčios valdyti valdžios ir intelektualinio diskurso – sąjunga yra modernio epochos šerdis. Savo ruožtu jų išsiskyrimas – tai jau postmodernio savybė. O iš socialinę tvarką modeliuojančių *les philosophes* atsiranda interpretatorių, kurie, anot Z. Baumano, ima kurti įvairių skirtingų tradicijų komunikacijos lauką.¹⁴ Savo ruožtu modernio epochos principai toliau gali būti sėkmingai plėtojami kiekvienos atskiros tradicijos. Taigi postmodernas nei keičia, nei išstumia moderną, jis tarytum bando versti vienu tradicijų kalbas į kitų.

Tęsiant šią personifikuotą analizę, reiktų pasakyti, kad pažintis su Z. Baumano teorija atrodė padėsianti suklasifikuoti jau minėtas inteligentus interpretuojančias socialines teorijas (A. Gella, I. Szelényj ir kt.). Vilčių tam teikė, kaip pasirodė vėliau, nevykęs Z. Baumano valdžios žinių sindromu grįstos teorijos panaudojimas. Ar galima laikyti Naujosios Klasės teoretikų samprotavimus modernio diskurso dalimi? Juk jie tiek daug kalba apie žinias ir valdžią, tvirtindami, kad pamažu įsitvirtina žinančiųjų, t. y. intelektualų ar intelingentų, valdžia. Matyt, ne, nes Z. Baumanas kuria savo teoriją ir klasifikaciją siekdamas rekonstruoti praeitį, savo ruožtu kiti minėti teoretikai bando apibrėžti šiuolaikinius socialinius procesus. Taip, būtent šiuolaikinius, nepaisant to, kad ir A. W. Gouldnerio, ir G. Konrado, ir I. Szelényj darbai buvo parašyti

¹² *Bauman Z. Legislators and Interpretators: on Modernity, Post-Modernity and Intellectuals. P. 2.*

¹³ Ten pat.

¹⁴ Ten pat. P. 5.

aštuntojo dešimtmečio viduryje, dešimt metų prieš Sovietų imperijos *perestroikos* pradžią.

Tad ką mano šie teoretikai dabar apie seniau parašytus savo darbus? Antai dviejų šiuolaikinės sociologijos lyderių Pierre Bourdieu ir James S. Colemano sudarytoje rinktinėje *Socialinė teorija kintančiai visuomenei* (1991) G. Konrádas ir I. Szelényj rašo, kad tų metų įvykiuose, t. y. socialistinių Vidurio ir Rytų Europos šalių socialinėse transformacijose, intelektualų vaidmuo buvo svarbiausias; būtent intelektualai suformavo naująjį elitą. Taigi jų ankstesnės prognozės lyg ir pasitvirtino. Tiesa, atsakydami į klausimą, kiek laiko tai gali trukti, jie rašė, kad tai bus būdinga tik pereinamajam laikotarpiui. Jie paruoš dirvą naujai klasei, į kurią pretenduos ir tie patys intelektualai.¹⁵ Beje, šiek tiek anksčiau I. Szelényj, atsakydamas į tą patį klausimą apie intelektualų valdžios tolesnį likimą, sakė, kad intelektualai įgytą valdžią veikiausiai parduos Vakarų kapitalui.¹⁶ Tačiau šiam straipsniui šių teorijų turinys yra ne tiek svarbus, todėl nepateiksime šių ir kitų prognozių vertinimų. Svarbiau yra tai, kaip tyrinėjami inteligentai ar intelektualai, ir pačių tyrinėtojų, taip pat inteligentų ar intelektualų, santykis su savo tyrinėjimo objektu.

Kai kurie tyrinėtojai mano, kad pačiam tyrinėtojui neišsiaiškinus savo santykio su savo nagrinėjamu dalyku, ypač kai omenyje turimas toks tyrinėjimo laukas, kuriam priklauso ir pats tyrinėtojas, patenkama į pinkles ir pradedamos kurti teorijos, aprašančios ne tiek pačią tikrovę, kiek įvairias (pvz., ideologines ar politines) tyrinėtojų nuostatas. Kartu teigiama, kad šis savirefleksinis, tyrimo objekto individualią kilmę bei kryptį ir paties tyrinėtojo vietą jo tyrimo lauke objektyvuojantis santykis turėtų būti susipynęs su pačiu problemos analizės procesu. Vienas iš pagrindinių šio paties tyrimo savirefleksija grįsto požiūrio atstovų yra vis populiarėjantis prancūzų sociologas Pierre Bourdieu.

¹⁵ Konrád G., Szelényj I. Intellectuals and Domination in Post-Communist Societies // Bourdieu P., Coleman J. S. Social Theory for a Changing Society. New York: Russell Sage Foundation, 1991. P. 338.

¹⁶ Szelényj I., Martin B. The Three Waves of New Class Theories and a Postscript // Intellectuals and Politics: Social Theory in a Changing World / ed. Ch. Lemert. SAGE Publications, 1991. P. 26.

Tad kaip atrodytų jau aptartos intelektualų ar inteligentų interpretacijos žvelgiant iš tokio požiūrio taško? Pats P. Bourdieu savo požiūrį apie intelektualų teorijas, kurios nagrinėja intelektualus, išsako ne kartą.

Štai vienas išraiškiausias: “Nepaisant jų [intelektualų tyrinėtojų] kalbų apie jų tyrinėjimų objektyvumą, ir “intelektualų sociologija”, kuria paprastai užsiima “dešinieji intelektualai”, ir “dešinosios minties” kritika, įprastas “kairiųjų intelektualų” užsiėmimas, yra ne kas kita kaip simbolinės agresijos, kurios, apsilikusios nepeiktiniais mokslo rūbais, įgyja papildomų jėgų.”¹⁷ Šios priešingos grupės tarytum susitaria neliesiti paties svarbiausio – padėties arba vietos, kurią jos užima jų pačių tyrinėjamame lauke. Savo ruožtu ši vieta lauke determinuoja tai, kaip tos grupės artikuluoja savo analizės objektą, ir tų grupių suformuluota dalinė tiesa (*partial truth*) yra pateikiama kaip objektyvi santykių analizė.¹⁸

Beje, čia pavartota sąvoka “laukas” drauge su kita sąvoka “habitus” yra pagrindinės P. Bourdieu socialinės teorijos kategorijos. Kadangi pati P. Bourdieu teorija nėra straipsnio akiratyje, apie šias sąvokas trumpai. *Habitus* – tai internalizuota, tapusi vidine socialinė struktūra. Ji priklauso nuo labai daug veiksmų. Tai ir pats gyvenimas, ir tai, kaip susiklostė jo trajektorija. *Habitus* lemia ne tik elgesį, bet ir tai, kaip yra suvokiama, interpretuojama tikrovė. Tai tarytum I. Kanto apriorinės formos ar intelekto kategorijos, tik šiuo atveju socialinės kilmės.¹⁹ Laukas – tai santykių tarp įvairių tarpusavyje susijusių padėčių objektyvi sistema. Ji nepriklauso ir yra anapus tiek nuo individo sąmonės, tiek nuo jo valios. Laukas ir *habitus* yra tarpusavyje susiję, laukas formuoja *habitus*, *habitus* – lauką, paversdamas jį kupina reikšmių visuma.²⁰ Iš pirmo žvilgsnio tai primena ir marksizmą (beje, dar viena P. Bourdieu

¹⁷ Bourdieu P. *Distinction: a Social Critique of the Judgement of Taste*. London: Routledge, 1992. P. 12. Tai trečiasis šios knygos leidimas anglų kalba, o pats originalas buvo išleistas 1979 metais.

¹⁸ Žr. ten pat. P. 13.

¹⁹ Beje, vienos iš pagrindinių P. Bourdieu knygų *La Distinction* paantraštė “Socialinė sprendimo galios kritika”. P. Bourdieu, atskleisdamas socialinę skonio sprendinių prigimtį, tarytum polemizuoja su I. Kantu.

²⁰ Žr. Ritzer R. *Sociological Theory*. New York: McGraw-Hill, inc., 1992. P. 577–576.

dažnai vartojama sąvoka – kapitalas, kuris gali būti labai įvairus: ir socialinis, ir edukacinis, ir simbolinis, be abejo, ir finansinis), ir psichanalizę. Juk gilinamasi į tai, kas yra anapus sąmonės ir anapus valios. Bet yra čia ir fenomenologinių, ir etnometodologinių motyvų. Bet P. Bourdieu teorijos ištakos ir santykiai su kitomis teorijomis yra atskiro tyrinėjimo tema. Čia tik paminėsiu, kad niekas, nei pats P. Bourdieu, nei jo komentatoriai, nelaiko jo kurios nors iš minėtų teorijų atstovu.

Komentatorius stebina kitkas – jo sugebėjimas teorines konstrukcijas subtiliai derinti su empiriniais tyrinėjimais. “Kiekvienas jo [P. Bourdieu] tyrimo veiksmas yra vienu metu ir empirinis (jis neatsiejamas nuo stebimų fenomenų pasaulio), ir teorinis (jis būtinai apima hipotezes apie pamatinę santykių struktūrą, kurią siekiama rasti stebiniuose).”²¹ Pats P. Bourdieu kritikuoja teorinių konstrukcijų ir empirinio tyrimo atskyrimą, kokių būta sociologijos istorijoje (pvz., T. Parsons – teoretikas, P. F. Lazarsfeldas – jo teorijų empirinis verifikuotojas). P. Bourdieu sako, kad jo teoriniuose ieškojimuose daug padėjęs toks empiriko darbas, kaip klausimyno šlifavimas, duomenų kodavimas ir pan. “Mano darbus siejanti gija yra tyrimo logika, kurioje, mano akimis žiūrint, teorija neatsiejamai susipina su empirija. Mano požiūriu svarbiausias savo teorines idėjas aptikau pats imdamas interviu arba koduodamas apklausos anketas. Pavyzdžiui, socialinės taksonomijos kritika, kai man teko iš esmės permąstyti socialinių klasių problemą, gimė nagrinėjant konkrečius sunkumus, su kuriais susidūriau klasifikuodamas respondentų profesijas.”²²

Bet kaip pats P. Bourdieu nagrinėja intelektualus, jo paties žodžiais tariant, kaip jis objektyvuoja tuos, kurie patys objektyvuoja? P. Bourdieu nespekuliuoja nei apie intelektualo paskirtį, nei jis bando suformuluoti kokį nors teorinį intelektualo apibrėžimą. Jis tiesiog imasi labai kruopštaus Prancūzijos akademinio pasaulio tyrimo.²³ Šave

²¹ Wacquant L. J. D. *Toward the Social Praxeology: The Structure and Logic of Bourdieu's Sociology* // Bourdieu P., Wacquant L. *An Invitation to Reflexive Sociology*. Cambridge: Polity Press, 1992. P. 35.

²² Bourdieu P., Wacquant L. *An Invitation to Reflexive Sociology*. P. 160.

²³ Bourdieu P. *Homo Academicus*. Cambridge: Polity Press, 1988. Prancūziškas originalas pasirodė 1984 m.

reprodukuojantis *homo academicus* pasaulis – tai įvairiomis jėgomis susaistytas tyrimo laukas, kuriame susipina visokios kapitalo formos. Konkrečios mokyklos, akademinio pasaulio autoritetai, įvairūs leidiniai, apie kuriuos spiečiasi panašių orientacijų intelektualai, ir pan. – tai yra to vieningo lauko regimos apraiškos. Išsamiai nagrinėti šio gilaus ir labai įdomaus tyrimo čia nėra jokio reikalo, straipsnyje iškeltos problemos požiūriu svarbiau yra atsakyti į klausimą: kurgi yra didžiuosius klasifikatorius klasifikuojantis ar didžiuosius objektyvatorius objektyvuojantis pats Pierre Bourdieu?

Atsakyti į šį klausimą nėra sudėtinga. P. Bourdieu irgi yra šiame lauke, taigi jis vienu metu yra ir tyrinėtojas, ir pats tiriamasis, kuris jo paties nustatytame prancūzų intelektualų “hit-parade” užima 36 vietą. Pirmieji – Claude Lévi-Strauss, Raymond Aronas ir Michel Foucault.²⁴ Tad dabar aišku, kodėl P. Bourdieu, komentuodamas šią savo knygą, sakė, kad tai buvęs labai sunkus darbas, kuriame mokslinį objektyvumą reikėjo derinti, kaip jis pats sakė, su anamnezės, su psichoanalizės motyvais – paties tyrinėjančio subjekto objektyvavimu. Tokį tyrimą pats P. Bourdieu vadina socioanalize arba refleksyviąja sociologija.²⁵

Šio straipsnio pabaigoje norėtuši priminti tai, kas sakyta pradžioje, kad intelektualus nagrinėjančių teorijų mozaika yra sudėliota siekiant ir atskleisti individualų tyrimo pradžioje nueitą kelią, ir pabandyti pačiam atsakyti į klausimą, kodėl tas kelias buvo būtent toks, koks buvo. Galbūt vieni atradimai šiame kelyje buvo sėkmingesni, kiti mažiau – visa tai bus galima pamatyti tik toliau plėtojant ir gilinant šias pirmąsias įžvalgas.

²⁴ Žr. ten pat. P. 262–263.

²⁵ Žr. Bourdieu P., Wacquant L. *An Invitation to Reflexive Sociology*. P. 63.